

Doświadczanie przemocy w dzieciństwie – skutki w życiu dorosłym

Katarzyna Chotkowska

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

Celem artykułu jest ukazanie skutków, które doświadczanie przemocy domowej w dzieciństwie, powoduje w życiu dorosłym. Artykuł ma charakter teoretyczny i prezentuje analizę wyników dostępnych badań w tym obszarze. Przedstawiono występujące w dorosłości skutki przemocy fizycznej, psychicznej, seksualnej i fizycznej oraz zanie dbania. Osoby doświadczające w dzieciństwie tych typów nadużyć mogą w dorosłości zmagać się z problemami w sferze emocji i kontaktów interpersonalnych, zachowania, zdrowia fizycznego i psychicznego oraz osobowości, a także częściej są pacjentami szpitali psychiatrycznych. Skutkiem krzywdzenia dzieci mogą być zaburzenia osobowości, lęki i nerwice. Następstwem przemocy fizycznej mogą być poczucie winy, obniżona samoocena i problemy z przystosowawczym funkcjonowaniem w społeczeństwie. To właśnie w dzieciństwie kształtują się wzorce zachowań, które stosują dorośli. Tym bardziej ważne jest, aby w tym szczególnym okresie życia chronić dzieci i zapewniać im jak najlepsze warunki rozwoju.

SŁOWA KLUCZOWE:

PRZEMOC, PRZEMOC WOBEC DZIECI, KONSEKWENCJE PRZEMOCY

Zjawisko przemocy i kwestie z nią powiązane (rodzaje, konsekwencje, przeciwdziałanie) od dawna są tematem zainteresowania badaczy i praktyków. Przemocą zajmują się uczeni, psycholodzy, pracownicy socjalni, policja i politycy. Uważa się, że współcześnie jest to jedno z najbardziej niepokojących zjawisk występujących w społeczeństwie (Ciesielska, 2014). Pojawiają się nowe rozwiązania mające na celu zmniejszenie skali tego zjawiska oraz pomoc osobom nim dotkniętym.

Analiza zagadnienia przemocy jest ważna również ze względu na jej możliwe następstwa. Aby z odpowiednią świadomością analizować temat, należy wcześniej poznać skalę zjawiska. Według danych policji w 2021 r. wypełniono aż 64 250 formularzy Niebieskiej Karty – A (Policja, 2022). Przytoczone dane są zatrważające, a wiadomo, że nie wszystkie sytuacje przemocy domowej są oficjalnie zgłaszane. Część dzieje się w czterech ścianach i przez długi czas – a być może nigdy – nie zostanie oficjalnie zgłoszona odpowiednim służbom. Chociaż istotne byłyby tutaj też dane dotyczące zabójstw będących skutkiem przemocy domowej, to takich danych w Polsce niestety brakuje (Nowakowska, Dominiczak, 2013), mimo że niewątpliwie wniosłyby one wiele do świadomości społecznej. Policja prowadzi natomiast statystyki dotyczące powodów popełnienia samobójstwa i jednym z nich jest „nieporozumienia rodzinne / przemoc w rodzinie”. W 2017 r. z tego powodu samobójstwo popełniło 285 osób, w 2018 r. – 261 osób, w 2019 r. – 259 osób, a w 2020 – 214 osób (Policja, 2021). Przemoc domowa jest zjawiskiem, które powoduje rozpad rodzin, konflikty, strach i – jak pokazują wspomniane statystyki – samobójstwa. Ponadto jej następstwa obejmują niemal każdą sferę życia, w tym psychiczną, fizyczną i społeczną. Doświadczenie przemocy odciska szczególne piętno na jej najmłodszych ofiarach, czyli dzieciach. Przemoc wobec nich również często nie bywa ujawniana, ponieważ jej sprawcami – zarówno fizycznej, jak i psychicznej – najczęściej są właśnie rodzice, czyli osoby, które powinny być najbliższe i najbardziej dbać o bezpieczeństwo dzieci (Włodarczyk, 2017). Dzieci są więc częstymi ofiarami przemocy domowej, mimo że wiele aktów prawnych chroni je w tej kwestii.

Polska ratyfikowała Konwencję o prawach dziecka w 1991 r. Jej art. 37 stanowi, że „Państwa-Strony zapewnią, aby: a) Żadne dziecko nie podlegało torturowaniu bądź okrutnemu, nieludzkiemu czy poniżającemu traktowaniu lub karaniu...” (Dz.U. 1991 Nr 120 poz. 526), a art. 34, iż

Państwa-Strony zobowiązują się do ochrony dzieci przed wszelkimi formami wyzysku seksualnego i nadużyć seksualnych. Dla osiągnięcia tych celów Państwa-Strony podejmą w szczególności wszelkie właściwe kroki o zasięgu krajowym, dwustronnym oraz wielostronnym dla przeciwdziałania: a) nakłanianiu lub zmuszaniu dziecka do jakichkolwiek nielegalnych działań seksualnych; b) wykorzystywaniu dzieci do prostytucji lub innych nielegalnych praktyk seksualnych; c) wykorzystywaniu dzieci w pornograficznych przedstawieniach i materiałach. (Dz.U. 1991 Nr 120 poz. 526)

Również Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w art. 72 pkt 1 zapewnia, że „Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem,

wyzyskiem i demoralizacją” (Dz.U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483). Ponadto Ustawa z 30 kwietnia 2020 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2020 poz. 956) wprowadziła nowe, ważne rozwiązania prawne mające na celu ochronę rodzin przed przemocą. Nowe przepisy uwzględniają m.in. policyjny natychmiastowy nakaz opuszczenia mieszkania (nakaz taki może być wydany wobec osoby stosującej przemoc). Chociaż obowiązują odpowiednie regulacje prawne, a także funkcjonuje system przeciwdziałania, przemoc domowa wobec dzieci i młodzieży jednak nadal ma miejsce. Dane Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę (2018) wskazują, że w ciągu roku przed badaniem przeprowadzonym z udziałem reprezentatywnej grupy 1155 nastolatków w wieku 11–17 lat 27% z nich doświadczało przemocy ze strony bliskich dorosłych (w ciągu całego życia takie doświadczenie miało 41% badanych). Przemocy fizycznej w ciągu życia doświadczyło 33% badanych, psychicznej – 20%, a 13% przyznało, że było świadkami przemocy domowej. Dzieci doświadczają też przemocy poza środowiskiem domowym, np. przemocy rówieśniczej, ale w niniejszej analizie skupimy się na aspekcie rodzinnym.

Przemoc jak każdy rodzaj traumy niesie za sobą wiele następstw trwających długo po urazie, a reakcja na wydarzenie traumatyczne ma związek z tym, czy trauma była jednorazowa czy dochodziło do niej wielokrotnie (Mozol-Jursza, Paszyńska, Osińska, Rajewski, Słopień, 2014). Dlatego tak istotne jest jak najszybsze przerwanie cyklu przemocy oraz izolacja sprawcy przemocy od osób doznających krzywdy. Poza samą traumą przemoc wobec dzieci ma dla nich wiele negatywnych konsekwencji, również w życiu dorosłym.

Niniejszy artykuł ma charakter teoretyczno-poglądowy. Poniżej przedstawiono wyniki badań i analiz dotyczących skutków przemocy domowej wobec dzieci. Szczególną uwagę poświęcono skutkom, które przemoc doświadczana w dzieciństwie powoduje w życiu dorosłym. Omówiono definicje przemocy oraz jej konsekwencje – zarówno ogółem, jak i jej poszczególnych rodzajów.

DEFINICJE PRZEMOCY I ZAGADNIENIŃ Z NIĄ POWIĄZANYCH

W kontekście ochrony dziecka w sytuacji krzywdzenia w rodzinie ważne jest zdefiniowanie podstawowych pojęć związanych w tym temacie. Należy zauważyć, że dzieci doznają przemocy najczęściej w sytuacjach, gdy są bite, zaniedbywane, ale także wtedy, gdy są świadkami przemocy (Mellibruda, 2009). Badacze wskazują także, że bycie świadkiem przemocy w dzieciństwie jest skorelowane z doświadczaniem innych form krzywdzenia, czyli bycie świadkiem przemocy często nie jest jedynym doświadczanym rodzajem przemocy (Dube, Anda, Felitti, Edwards, Williamson,

2002). Istnieje wiele terminów powiązanych z omawianym zjawiskiem. Kluczowe wydaje się natomiast wyjaśnienie terminów, takich jak *przemoc*, *zaniedbanie* oraz *kara*. Zaniedbanie może być rozumiane jako „niezaspokajanie potrzeb dziecka niezbędnych dla jego prawidłowego rozwoju” (Orłowska, Gościńiewicz, Pisarczyk, 2015, s. 45), a jego istotą jest „brak właściwej i odpowiadającej pewnym standardom opieki nad dzieckiem, za którą ponoszą odpowiedzialność rodzice bądź instytucje, które przejęły opiekę nad dzieckiem” (Orłowska i in., 2015, s. 46). W kontekście przemocy wobec dzieci pojawia się często także pojęcie *kary cielesnej*, którą według Komitetu Praw Dziecka jest:

każde użycie siły fizycznej w celu spowodowania bólu lub dyskomfortu, nawet w niewielkim stopniu. Jako przykładowe formy niedopuszczalnego karania wskazano bicie, klapsy przy użyciu rąk lub innych narzędzi, kopanie, potrząsanie, ciągnięcie za włosy lub uszy, zmuszanie do przebywania w niewygodnych pozycjach, przeżytkania ostrych przypraw itp. (Słyk, 2015, s. 8–9)

Jeśli chodzi o przemoc w rozumieniu ogólnym, to jest to definicyjnie bardziej złożona kwestia. Definicje przemocy i poszczególnych jej rodzajów bywają różne. Badacze wskazują, że adekwatną definicją zjawiska jest ta przyjęta przez Niebieską Linie, według której przemoc jest to „zamierzone i wykorzystujące przewagę sił działanie przeciw członkowi rodziny, naruszające prawa i dobra osobiste, powodujące cierpienie i szkody.” (Kucharska, 2016, s.12). Ciekawą definicję proponuje również Rada Europy, według której przemoc domowa to „każde działanie jednego z członków rodziny lub zaniedbanie, które zagraża życiu, cielesnej i psychicznej integralności lub wolności innego członka tej samej rodziny bądź poważnie szkodzi rozwojowi jego (jej) osobowości”. Ponadto Albański wskazuje, że przemocą są „wszelkie nieprzypadkowe akty wykorzystujące przewagę sprawcy, które godzą w osobistą wolność jednostki, przyczyniają się do jej fizycznej lub psychicznej szkody i wykraczają poza społeczne normy wzajemnych kontaktów, albo też wszelkie akty udręczenia i okrucieństwa” (2010, s. 23).

Tak samo, jak różni badacze proponują inne definicje przemocy, tak istnieją też różne koncepcje jej rodzajów. Wśród popularnych podziałów jest ten zaproponowany przez Wronę (2017), który wyodrębnił przemoc fizyczną, psychiczną (emocjonalną), wykorzystanie seksualne i zaniedbanie. Ciesielska (2014) natomiast uzupełnia ten zakres o przemoc ekonomiczną. Dyjakon (2016) wymienia przemoc emocjonalną, psychiczną, fizyczną, seksualną, ekonomiczną i nękanie (stalking). Omawiając skutki przemocy doświadczanej w dzieciństwie na życie w dorosłości, w niniejszym artykule skupiono się głównie na jej trzech rodzajach: emocjonalnej (zwanej też psychiczną),

fizycznej i seksualnej. Przedstawiony główny podział nie jest najbardziej szczegółowo opisującym sytuację przemocową. Poza rodzajami przemocy badacze wyodrębniają również konkretne działania do nich przypisane. Na przykład Grajcarek (2014) wskazuje, że formami przemocy psychicznej może być poniżanie, ośmieszanie, upokarzanie, stawianie nadmiernych wymagań oraz niepoświęcanie uwagi i niedawanie wsparcia. Strzelczyk (2017) dodaje także wyzywanie, izolację, narzucanie własnych sądów. Kucharska (2016) dodatkowo wskazuje na formy przemocy wobec kobiet i dziewczyn, dodając do wcześniej zaproponowanych form jeszcze m.in. przymusowe małżeństwo, okaleczanie narządów płciowych, przymusową aborcję i sterylizację oraz molestowanie seksualne.

Niezależnie od przyjętej definicji przemocy oraz jej podziałów należy niewątpliwie podjąć wszelkie możliwe działania, aby pomóc osobom, które takiej krzywdy doznają. W szczególnej sytuacji wśród osób doświadczających przemocy jest dziecko, które powinno być obiektem szczególnej ochrony przed przemocą. Potrzeba szczególnej ochrony dziecka wydaje się logiczna. Chcąc natomiast uzasadnić wyżej wymienioną potrzebę, można wskazać, że dziecko cechuje się mniejszą niż dorosły siłą fizyczną, w związku z tym nie jest w stanie samodzielnie się obronić przed przemocą. Dziecko również zazwyczaj nie jest świadome przysługujących mu praw i działania instytucji pomocowych, do których należy się zwrócić w sytuacji bycia krzywdzonym przez najbliższych. Poza tym dziecku często może być trudno odróżnić, co jest normą, a co przemocą, ponieważ nie zna ono zasad współżycia społecznego ani odpowiedniego zachowania poza rodziną. W tym kontekście dzieckiem łatwo jest manipulować, mówiąc mu, że pewne zachowania są normą (tak dzieje się np. w sytuacji przemocy na tle seksualnym).

ZNACZENIE IZOLACJI DZIECKA OD SPRAWCY PRZEMOCY

Odseparowanie dziecka od sprawcy przemocy jest niezwykle ważne ze względu na bezpieczeństwo dziecka. Waga przerwania przemocowej sytuacji wydaje się natomiast tym istotniejsza, gdy analizuje się konsekwencje doświadczania przemocy przez dziecko. Nadpobudliwość, depresja, poczucie winy, a także izolacja czy nawet stosowanie przemocy emocjonalnej (Maćkiewicz, 2012) to tylko niektóre z wielu zaobserwowanych przez badaczy skutków przemocy.

W kontekście izolacji od dziecka osoby stosującej przemoc w sytuacji, gdy jest ona rodzicem, ważne jest to, że rozstanie rodziców silnie wpływa na psychikę i społeczne funkcjonowanie dziecka, głównie z tego powodu, iż to właśnie rodzina powinna zaspokajać podstawowe potrzeby dziecka (materialne i emocjonalne;

Pańtak, 2021), zapewniać rozwój funkcji psychicznych oraz dawać bezpieczeństwo, miłość i akceptację (Dzierżanowski, 2010). Między innymi w związku z tym uważa się, że rozstanie rodziców nie służy dobru dziecka (Dubowski, 2017). Jednocześnie należy podkreślić, że istnieją pewne okoliczności, w których rozstanie rodziców/opiekunów jest chroniące, m.in. w sytuacji, gdy członek rodziny dopuszcza się znęcania lub molestowania seksualnego (Dubowski, 2017). Rodzice mają chronić dziecko przed przemocą i byciem świadkiem przemocy oraz powinni dbać o harmonijny, przebiegający w bezpiecznych warunkach rozwój dziecka.

PRZEMOC DOŚWIADCZANA W DZIECIŃSTWIE A KONSEKWENCJE W ŻYCIU DOROSŁYM

W niniejszej analizie skutki przemocy analizowano w dwóch kategoriach. Pierwsza z nich dotyczy konsekwencji przemocy rozumianej ogólnie (bez wyodrębniania jej rodzajów), druga kategoria to analizy szczegółowsze, opisujące konsekwencje konkretnych rodzajów przemocy (psychicznej, fizycznej, seksualnej). Dzieciństwo jest szczególnym okresem uczenia się, kształtowania się osobowości i utrwalania przekonań na temat otaczającego świata. Doświadczanie przemocy w tym okresie niesie za sobą wiele skutków dla różnych sfer funkcjonowania. Istotne jest to, że doświadczenie traumy w dzieciństwie ma swoje konsekwencje, a trauma doświadczona nawet w okresie niemowlęcym może być zapamiętana (Mozol-Jursza i in., 2014). To wskazuje, że przemoc w każdym momencie życia dziecka niesie za sobą wiele niebezpieczeństw. Nie jest tak, że sytuacje nadużyć w pierwszych latach życia nie wpływają na późniejsze funkcjonowanie. Wręcz przeciwnie, to właśnie w okresie dzieciństwa kształtują się pewne schematy i wzorce zachowań, którymi posługujemy się jako dorośli ludzie. Jeśli te wypracowane przekonania i zachowania są nieadekwatne oraz nieprzystosowawcze, mogą utrudniać lub nawet uniemożliwiać satysfakcjonujące funkcjonowanie społeczne (Sobolewska, 2000). Już od dawna wiadomo, że problemy doświadczane w dzieciństwie rzutują na dorosłe życie, relacje w związku i z bliskimi osobami oraz dokonywane wybory (Pospiszyl, 1998). Kolejne badania przynoszą jeszcze szczegółowszą wiedzę na ten temat i poszerzają perspektywę, ukazując znaczenie oraz powagę zjawiska.

Jak już wspomniano, wielu badaczy opisuje konsekwencje przemocy rozumianej ogólnie. Konsekwencje te dotyczą głównie funkcjonowania społecznego i zdrowotnego (somatycznego i psychicznego). Dokładniejszy podział konsekwencji proponuje Sztander (1993), która wskazuje, że negatywny wpływ rodziny pochodzenia dziecka przejawia się w życiu dorosłym w konkretnych sferach. Są nimi:

1. zachowanie, np. rezygnowanie z własnych potrzeb, samopoświęcenie, impulsywność;
2. emocje, problemy w kontroli emocji, tłumienie emocji, objawy depresyjne;
3. kontakty interpersonalne, np. trudność w nawiązywaniu i utrzymywaniu kontaktów, uległość lub wrogość, lęk społeczny;
4. zdrowie fizyczne i psychiczne, np. nadużywanie substancji, zaburzenia w sferze psychicznej i somatycznej, próby samobójcze;
5. osobowość, np. niska samoocena, niskie poczucie własnej wartości.

Udowodniono, że doświadczanie przemocy w dzieciństwie jest związane ze zdrowiem psychicznym w dorosłości. Osoby, które w dzieciństwie doświadczały przemocy, jako dorośli są często pacjentami szpitali psychiatrycznych (Mozol-Jursza i in., 2014). Podobne wnioski wysnuwa Lis-Turlejska (2008), która wskazuje, że traumatyczne wydarzenia w dzieciństwie uznaje się za jeden z czynników powodujących występowanie niektórych zaburzeń psychicznych, np. uzależnienia od substancji psychoaktywnych, depresji, zaburzeń lękowych i zaburzenia osobowości borderline. Radzenie sobie za pomocą alkoholu i innych używek z traumatycznymi wspomnieniami z dzieciństwa zauważyli również inni badacze (Grabowiec, 2011). Ważna jest świadomość tego, że doświadczenie przemocy jest uważane za jedno z najpoważniejszych źródeł stresu (Seng i in., 2013). W psychologii i psychiatrii stres jest uważany za czynnik zwiększający ryzyko występowania problemów ze zdrowiem psychicznym. Bywa traktowany jako pewnego rodzaju wyzwalacz zaburzeń. Co więcej, doświadczanie silnie stresujących sytuacji może nawet wpływać hamująco na rozwój mózgu (Ahnert, 2010; o długotrwałych konsekwencjach tego zjawiska można napisać odrębny artykuł). Poczucie odrzucenia, które jest skutkiem krzywdzenia dziecka, może być przyczyną zaburzeń osobowości, lęku i nerwic (Engfer, 1983). W licznych badaniach wykazano współwystępowanie doświadczenia przemocy w dzieciństwie i depresji w życiu dorosłym (Plopa, Zamojska, 2021). Obecnie podejmuje się wiele wysiłków mających na celu przeciwdziałanie depresji, promocję zdrowia psychicznego i higienę psychiczną. Mając na uwadze przedstawione badania, jednym z działań służących poprawie zdrowia psychicznego społeczeństwa powinien być długofalowy plan przeciwdziałania przemocy i uświadamiania jej konsekwencji.

Równie przejmujące są dane wskazujące, że kobiety, które w dzieciństwie doznawały przemocy i zaniedbania, w dorosłości częściej traciły ciężę w wyniku poronienia lub aborcji (Gajowy, Simon, 2002). Gajowy i Simon (2002) wykazali, że kobiety, które doświadczały przemocy, chcąc przed tym samym ustrzec swoje przyszłe

dzieci, decydują się na przerwanie ciąży. Ponadto wskazaną konsekwencją przemocy w dzieciństwie może być też przeniesienie poczucia skrzywdzenia na nienarodzone dziecko i decyzja o aborcji.

PRZEMOC FIZYCZNA DOŚWIADCZANA W DZIECIŃSTWIE – KONSEKWENCJE W DOROSŁOŚCI

Przemoc fizyczna jest rozumiana jako „naruszenie nietykalności fizycznej, celowe uszkodzenie ciała, zadawanie bólu bądź groźba uszkodzenia ciała” (Helios, Jedlecka, 2017, s. 9). Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy „Niebieska Linia” podaje bardziej rozbudowaną definicję przemocy fizycznej, zgodnie z którą jest ona „intencjonalnym zachowaniem powodującym uszkodzenie ciała lub niosącym takie ryzyko, np.: popychanie, szarpanie, ciągnięcie, szturchanie, klepanie, klapsy, ciągnięcie za uszy, włosa, szczypanie, kopanie, bicie ręką, pięścią, uderzenie w twarz – tzw. policzek, przypalanie papierosem, duszenie, krępowanie ruchów, itp.” (Niebieska Linia, 2022). W Polsce – mimo wprowadzenia zakazu kar cielesnych – wiele osób wciąż uznaje przemoc fizyczną wobec dzieci za usprawiedliwione metody wychowawcze (Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, 2017). Być może uświadamianie społeczeństwu natychmiastowych i długofalowych skutków przemocy zmieniłoby ten pogląd.

W badaniach stwierdzono negatywny wpływ kar fizycznych na psychikę dziecka (Wójcik, 2013). Psychologiczne konsekwencje doświadczania przez dziecko przemocy fizycznej to m.in. poczucie winy, nieprawidłowy obraz siebie, obniżona samoocena, poczucie bezradności, wykształcenie nieprawidłowych wzorców zachowań i problemy z funkcjonowaniem w społeczeństwie (Iwaniec, 2012; Kiełtyka, Ważny, 2015). W analizie badań wykazano u dzieci związek doświadczania przemocy z występowaniem depresji, lęków, zaburzeń odżywiania, uzależnień, a nawet z prób samobójczych i zachowań przestępczych (Donovan, Brassard, 2011). Efektem doświadczanej przemocy fizycznej może być także zespół stresu pourazowego (*posttraumatic stress disorder* – PTSD; Mazur, 2002). Ponadto doświadczenie przemocy może zaburzać rozwój poznawczy i emocjonalny u młodszych dzieci (Iwaniec, 2012). Podobne następstwa ma bycie świadkiem przemocy przez dziecko (Wolak, Finkelhor, 1998). Przemoc fizyczna niesie za sobą także skutki somatyczne, takie jak uszkodzenia narządów wewnętrznych, uszkodzenia mózgu, niepełnosprawność i tiki, a skutkami odroczonymi może być arytmia, zawał serca, astma i choroba wieńcowa (Maćkiewicz, 2012). Skutkiem przemocy fizycznej wobec dziecka mogą być także wspomniane już urazy mózgu, które wpływają na całe późniejsze życie dziecka doświadczającego przemocy (Roszkowska, 2007). Analizując konsekwencje przemocy

fizycznej, nie sposób odnieść się do najpoważniejszej konsekwencji, czyli śmierci dziecka doznającego przemocy. Media co jakiś czas informują o śmierci dzieci w wyniku doznawanej przemocy ze strony rodziców lub opiekunów.

PRZEMOC PSYCHICZNA DOZNAWANA W DZIECIŃSTWIE – KONSEKWENCJE W DOROSŁOŚCI

Przemoc psychiczna może być rozumiana jako „wrogie lub obojętne zachowania rodzicielskie, które (jeśli są nasilone i długotrwałe) prowadzą do obniżenia samooceny dziecka, umniejszają jego poczucie sukcesu, ograniczają poczucie przynależności, utrudniają zdrowy i sprawny rozwój emocjonalny oraz wywołają różnorodne problemy emocjonalne” (Iwaniec, 2012, s. 33). Przemocą psychiczną jest także mówienie dziecku, że jest gorsze od innych, lub nierespektowanie przez opiekunów prawa dziecka do prywatności i intymności (Cudak, 2011). Ten typ przemocy jest także najtrudniejszy do udowodnienia, gdyż nie zostawia widocznych śladów. Trudno też niekiedy wykazać skutki takiej przemocy, inaczej niż w przypadku przemocy fizycznej, przy której widoczne są złamania, siniaki lub rany. Przemoc psychiczna niesie za sobą równie poważne następstwa, ale niewidoczne. Jako przemoc psychiczną rozumie się m.in. takie działania jak „wyśmiewanie, grożenie, wyzywanie, sprawianie, by ofiara czuła się poniżona, izolowanie od otoczenia zewnętrznego, wmawianie zaburzeń psychicznych, zastraszanie samobójstwem, ograniczanie w realizacji potrzeb fizjologicznych, straszenie zrobieniem sobie krzywdy, przeszukiwanie osobistych rzeczy ofiary, nadmierna kontrola, ujawnianie tajemnic, lekceważenie” (Widera, Wysoczańska, 2010, s. 40), a także brak szacunku, wymaganie bezwzględności posłuszeństwa, stała krytyka, zawstydzanie, zakaz opuszczania domu lub korzystania z urządzeń (Mikielewicz, 2018). Jak widać, wachlarz zachowań przemocowych psychicznie jest dość szeroki, a rodzajów i form przemocy psychicznej jest wiele. W związku z tym badacze dokonywali różnych podziałów tego zjawiska. Mellibruda (1993) w przemocy psychicznej wyróżnił przemoc chłodną i gorącą. Przemoc chłodna to m.in. bierność, dystans wobec dziecka, ignorowanie go, obojętność i spokojna krytyka. Natomiast przemoc gorąca jest mniej „spokojna”, charakteryzuje się agresją werbalną i gwałtownością wobec dziecka (Mellibruda, 1993). Inni badacze (Browne, Davies, Stratton, 1988) podzielili przemoc psychiczną na aktywną i pasywną. Aktywna przemoc emocjonalna wyraża się poprzez poniżanie, nadużycia emocjonalne czy pozbawienie środków materialnych (ten rodzaj zachowania nazywany jest także przemocą ekonomiczną). Forma pasywna natomiast to lekceważenie potrzeb emocjonalnych (ale też materialnych) czy nieokazywanie uczuć. Opisane formy przemocy uznaje

się za jednoznacznie krzywdzące. Do przemocy emocjonalnej zalicza się także inne zachowanie, które są pozbawione tak mocnej jednoznaczności i które mogą być różnie oceniane. Do takich niejednoznacznych form zalicza się nadopiekuńczość, która może prowadzić np. do ograniczenia kontaktów z rówieśnikami, wyręczanie lub nadmierną kontrolę dziecka (Strzelczyk, 2017). W sytuacji nadopiekuńczych rodziców trudno jest zazwyczaj wykazać krzywdę dziecka. Zidentyfikowanie przemocy psychicznej wobec dziecka jest trudniejsze niż w sytuacji osoby dorosłej. Formą przemocy psychicznej – jak już wspomniano – jest także groźenie, izolowanie od otoczenia zewnętrznego, brak szacunku, ciągła krytyka – takie zachowania wzbudzają oczywisty niepokój w sytuacji, gdy są one stosowane w odniesieniu do osoby dorosłej, natomiast w stosunku do dzieci – niekoniecznie.

Udowodniono, że przemoc psychiczna nie niesie za sobą jedynie krótkoterminowego dyskomfortu, ale może mieć trwałe skutki dla psychiki człowieka (Wróbel, 2020).

Konsekwencje przemocy psychicznej w życiu dorosłym bardzo dokładnie opisuje Strzelczyk (2017). Szczególną uwagę zwraca na skutki tego rodzaju krzywd dla kształtującej się osobowości (konsekwencją może być rozwój zaburzenia osobowości *borderline*¹) i tożsamości dziecka. Ponadto przemoc psychiczna ma związek z problemami somatycznymi, wpływa na nawiązywanie relacji intymnych w dorosłości, a także może zaburzać pracę. Zwracając uwagę na inne niż zaburzenia osobowości konsekwencje przemocy psychicznej, bardzo ważne wydaje się to, że u osób dorosłych, które w dzieciństwie doznawały takiej przemocy, wcześniej pojawiają się pierwsze objawy schizofrenii oraz ich nasilenie jest większe, ponadto stwierdza się częstsze samookaleczenia i próby samobójcze (Strzelczyk, 2017). Warto zauważyć, że za przejaw przemocy psychicznej, jak już wcześniej wspomniano, uważa się także nadopiekuńczość (Cudak, 2011). Może ona powodować egocentryzm, niezaradność, a także kompleksy (Strzelczyk, 2017). Konsekwencją

1 „Osobowość typu *borderline* definiuje się jako dominujący wzorzec zachowania, charakteryzujący się zaburzeniami w kontaktach interpersonalnych, niestabilnością własnej osoby, emocji oraz skłonnością do zachowań impulsywnych. Do postawienia diagnozy konieczne jest spełnienie przynajmniej 5 spośród niżej wymienionych 9 kryteriów: — niestabilność emocjonalna, prowadząca do częstych zmian nastroju (nasilone stany dysforii, drażliwości, lęku, zazwyczaj trwające kilka godzin, rzadko dłużej niż kilka dni); — wybuchy gniewu, stany złości, trudności w kontrolowaniu gwałtownych zachowań, skłonność do kłótliwego zachowania, konfliktów; — długotrwałe uczucie pustki wewnętrznej; — powtarzające się zachowania suicydalne, groźby, samookaleczenia; — zachowania impulsywne w przynajmniej 2 obszarach, mogące stanowić zagrożenie (nadużywanie substancji psychoaktywnych, nadmierne wydawanie pieniędzy, objadanie się, ryzykowne zachowania seksualne, niebezpieczna jazda samochodem); — angażowanie się w intensywne i niestabilne związki; — usilne próby uniknięcia prawdziwego lub wymaganego porzucenia; — zaburzenie obrazu własnej osoby, swoich celów, preferencji seksualnych; — przemijające, związane ze stresem zaburzenia pseudopsychotyczne lub dysocjacyjne”. (Wrońska, 2007, s. 161–162)

przemocy psychicznej może być również brak poczucia bezpieczeństwa, niskie poczucie własnej wartości (Socha-Kołodziej, 1998). Niektórzy autorzy wskazują, że przemoc psychiczna wobec dziecka występuje też w innych jej rodzajach, czyli w przemocy fizycznej, przemocy seksualnej czy zaniedbania. Dzieje się tak ponieważ wymienione typy krzywdzenia są powiązane z negatywnymi przeżyciami psychicznymi u dziecka (Cudak, 2011). Reasumując, każdy rodzaj przemocy jest sytuacją emocjonalnie trudną, a z rany w sferze psychicznej mają wieloletnie konsekwencje i trudno jest się z nimi uporać.

BYCIE ŚWIADKIEM PRZEMOCY W DZIECIŃSTWIE - KONSEKWENCJE W DOROSŁOŚCI

Bycie świadkiem przemocy definiowane jest jako „obserwowanie przejawów przemocy emocjonalnej, intelektualnej bądź fizycznej w stosunku do ważnych osób z otoczenia dziecka” (Skrzypczyk, 2003, s. 4). Niektórzy badacze wskazują, że bycie świadkiem przemocy może być również przemocą psychiczną (Włodarczyk, 2017). Bycie świadkiem przemocy jest obok przemocy fizycznej i emocjonalnej najczęściej doświadczane przez dzieci z rodzin z problemem uzależnienia (Skrzypczyk, 2003).

Szczególne sytuacją bycia świadkiem przemocy przez dziecko, jest przemoc między rodzicami. Wykazano, że obserwowanie przemocy rodziców może powodować negatywne następstwa u dzieci (McWhirter, McWhirter, McWhirter, McWhirter, 2001). Emery (2006) dowiódł, że sytuacja, gdy dziecko jest świadkiem przemocy ojca wobec matki, może skutkować zaburzeniami zachowania i osobowości. Osobowość w psychologii jest rozumiana jako konstrukt względnie stały, czyli konsekwencje zaburzeń osobowości dziecko będzie odczuwało prawdopodobnie w ciągu całego życia. Dziecko, które obserwuje przemoc, może uważać takie zachowanie za normę lub wykształcić w sobie negatywne wzorce komunikacji (Włodarczyk, 2017). Bycie świadkiem przemocy wywołuje niszczące wyobrażenia o miłości, bliskości, rodzicielstwie, co wpływa na relacje rodzinne (Wolak, Finkelhor, 1998). W badaniach przeprowadzonych w Kalifornii wykazano, że istnieje powiązanie między byciem świadkiem przemocy w dzieciństwie a ryzykiem uzależnienia od alkoholu i objawami depresji (Dube i in., 2002).

DOZNAWANIE PRZEMOCY SEKSUALNEJ W DZIECIŃSTWIE – KONSEKWENCJE W DOROSŁOŚCI

Przemoc seksualna może być definiowana jako:

każdy akt o charakterze seksualnym, dokonany wbrew czyjejś woli lub w sytuacji, gdy wyrażenie zgody na kontakt seksualny było niemożliwe ze względu na wiek niższy niż 15 lat i/lub chorobę, czy działanie środków zmieniających świadomość. Sposobem doprowadzenia do przemocy seksualnej przez sprawcę może być bezpośrednie użycie siły fizycznej, presja psychiczna wywierana na ofiarę lub podstęp. Motywem działania sprawcy przemocy jest chęć zaspokojenia popędu seksualnego lub rozładowania agresji przez kontakt seksualny. (Kiembłowski, 2002, s. 2)

Według „Niebieskiej Linii” przemoc seksualna:

polega na zmuszanie osoby do aktywności seksualnej wbrew jej woli, kontynuowaniu aktywności seksualnej, gdy osoba nie jest w pełni świadoma, bez pytania jej o zgodę lub gdy na skutek zaistniałych warunków obawia się odmówić. Przymus może polegać na bezpośrednim użyciu siły lub emocjonalnym szantażu. Np.: wymuszanie pożycia, obmacywanie, gwałt, zmuszanie do niechcianych praktyk seksualnych, nieliczenie się z życzeniami partnerki/partnera, komentowanie szczegółów anatomicznych, ocenianie sprawności seksualnej, wyglądu, itp. (Niebieska Linia, 2022)

Wykorzystanie seksualne dziecka jest natomiast rozumiane jako „angażowanie go przez dorosłego w jakąkolwiek aktywność seksualną niezależnie od motywów” (Finkelhor, 1986).

Z kolei przemoc na tle seksualnym może dotyczyć namawiania/zmuszania dziecka do angażowania się w czynności seksualne, wykorzystywania go do prostytucji lub do produkowania materiałów pornograficznych (Sajkowska, 2004).

Badacze szczególną uwagę przywiązują do następstw, które doświadczenie przemocy na tle seksualnym w dzieciństwie powoduje w życiu dorosłym. Wielość badań i analiz wskazuje na dużą wagę zarówno tego zagadnienia, jak i jego skutków. Osoby dorosłe, które w dzieciństwie doświadczały wykorzystywania seksualnego, miewają problemy w sferze psychicznej, fizycznej, społecznej i seksualnej, często są to konsekwencje, z którymi te osoby borykają się do końca życia (Levenkron, Levenkron, 2010). Nadużycia na tle seksualnym w dzieciństwie mogą wpływać negatywnie na współżycie w związku. Ponadto badacze wskazują, że skutkiem tego rodzaju nadużyć może być brak jasnej tożsamości seksualnej (Herman, 2004; Miller, 2006). Oczywiście jest, że w przypadku molestowania, zostaje zraniona bardzo wrażliwa

sfera. Nie dziwi więc, że konsekwencją bywają problemy w dorosłym życiu seksualnym. Współżycie może kojarzyć się z lękiem lub wstrętem. Wizja bliskości i zaufania drugiej osobie może wywoływać strach, co finalnie skutkuje izolacją społeczną (Cwynar, Bartoszak, Otręba 2011). Carnes (2002) podkreśla, że skutkiem przemocy seksualnej – ale także emocjonalnej i fizycznej – może być PTSD. Michałowska (2013) opisuje jeszcze więcej negatywnych skutków wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie: samouszkodzenia, a nawet próby samobójcze, brak wiary w ludzi i sens życia oraz przekonanie, że wszystko kończy się źle, a z objawów psychopatologicznych – m.in. występowanie lęków, depresji i ataków paniki.

DOŚWIADCZANIE ZANIEDBANIA W DZIECIŃSTWIE - KONSEKWENCJE W DOROSŁOŚCI

Zaniedbanie może być rozumiane jako „chroniczne lub incydentalne niezaspokajanie jego podstawowych potrzeb i/lub nierespektowanie podstawowych praw, powodujące zaburzenia jego zdrowia i/lub trudności w rozwoju” (Kolankiewicz, 2012, s. 81) bądź jako „efekt zamierzonego lub niezamierzonego działania, najczęściej osób dorosłych, wobec dziecka o zróżnicowanym poziomie zdolności do zaspokajania i regulowania swoich potrzeb i wiąże się z potencjalnym lub rzeczywistym zagrożeniem warunków jego prawidłowego rozwoju psychicznego i fizycznego” (Helios, Jedlecka, 2019 s. 153). Przejawami zaniedbania może być nieadekwatna opieka, brak opieki medycznej, wykorzystywanie dziecka do zarabiania lub narażanie dziecka na działania niemoralne (Wojtal, Orawczak, 2005; Widziak, Wojtal, 2013), a także deprywacja potrzeb emocjonalnych (miłości i przynależności; Sochocka, Komenda-Kołecka, 2014).

Omawiając skutki przemocy w rodzinie, szczególnie zaniedbania, warto przyjrzeć się zjawisku parentyfikacji, czyli wejścia dziecka w rolę dorosłego/opiekuna w rodzinie, m.in. dlatego, że uważa się, że może ona być formą zaniedbania, czyli przemocy (Barabas, 2021). Występowanie przemocy domowej sprzyja temu zjawisku. Pojęcie to bywa definiowane jako „pełnienie przez dziecko funkcję opiekuna bądź partnera dla swojego rodzica (i/lub rodzeństwa), a obciążenie, które dźwiga, przekracza jego możliwości radzenia sobie” (Schier, 2015, s. 7). Oczywiście przyczyn parentyfikacji jest o wiele więcej, gdyż rodzice mogą niewystarczająco wypełniać swoje obowiązki z różnych powodów, np. niskich ogólnych kompetencji radzenia sobie. Badacze wskazują, że dzieci, które wypełniają w rodzinach zadania przynależne opiekunom, ponoszą tego konsekwencje w zarówno dzieciństwie, jak i życiu dorosłym. Do skutków parentyfikacji zalicza się m.in. zaburzenia więzi, problemy w nawiązywaniu

relacji i bliskości (Barabas, 2021), zaburzenia procesu separacji (Rostkowska, Bochet, 2016) i relacji partnerskich (Stadelmann, Perren, Groeben, Klitzing, 2010). Należy jednak dodać, że niektórzy badacze uważają, iż parentyfikacja może mieć charakter adaptacyjny (Chase, 1999).

PODSUMOWANIE

Przemoc domowa dotyka najważniejszą, podstawową grupę społeczną, jaką jest rodzina. Dziecko i jego dobro powinno być centralną wartością dla rodziny jak i dla całego społeczeństwa. Pomoc dzieciom doznającym przemocy może być trudna ze względu na to, że dziecko może być nie do końca świadome, iż bliski dorosły robi mu krzywdę, iż przemoc nie jest akceptowalna oraz że istnieją odpowiednie instytucje i procedury, które mogą je ochronić. Trudne bywa też rozpoznanie, że rodzic lub opiekun – najbliższa dorosła osoba – wyrządza krzywdę, za które dziecko nie odpowiada, nie jest winne. Uświadomienie sobie tego jest długą i bolesną drogą dla każdego doświadczającego przemocy ze strony najbliższych.

Analizując skutki przemocy doznawanej w dzieciństwie na funkcjonowanie w dorosłości, należy zaznaczyć, że doświadczenie przemocy nie warunkuje wystąpienia problemów w dorosłości. Również nie każdy problem w sferze emocjonalnej w życiu dorosłym jest konsekwencją przemocy doświadczanej w dzieciństwie. Na to, jak będzie wyglądało radzenie sobie z doświadczeniem przemocy oraz jakie będą tego skutki, wpływa wiele zmiennych, np. wiek doznawanej przemocy, czas jej trwania, relacja ze sprawcą i otrzymane wsparcie. Znaczenie w tym kontekście ma też coraz popularniejsza koncepcja *resilience* (zwana także prężnością psychiczną), rozumiana jako dynamiczny proces odrywania się od negatywnych wydarzeń życiowych, elastycznego korzystania ze swoich zasobów i adaptacji do wysoce niesprzyjających warunków (Luthar, 2000). Friborg, Hjemdal, Rosenvinge i Martinussen, (2003) uważają, że *resilience* nie chroni osoby przed negatywnymi zdarzeniami życiowymi, ale pozwala funkcjonalniej radzić sobie ze stresem. Według tej teorii posiadanie pewnych zasobów i umiejętność z nich korzystania może być czynnikiem chroniącym, wspierającym radzenie sobie np. z doświadczeniem przemocy.

Przemoc doznawana w dzieciństwie oddziałuje na wiele sfer życia również w dorosłości oraz ma swoje następstwa dla zdrowia fizycznego i psychicznego. Mając świadomość licznych konsekwencji, trwających nawet w życiu dorosłym, staje się oczywiste, dlaczego tak ważne jest jak najszybsze przerwanie przemocy wobec najbliższych. Ważne jest zapewnienie dziecku poczucia bezpieczeństwa i troski oraz

jak najszybsza izolacja od sprawcy przemocy, a także szybki oraz bezpłatny dostęp do pomocy psychologicznej i psychoterapeutycznej. Służby, decydenci i wszyscy dorośli powinni – mając na uwadze dobro dziecka – dołożyć wszelkich starań, aby najmłodszy mogli żyć w bezpiecznych, wolnych od przemocy warunkach i stawać się szczęśliwymi, zdrowymi dorosłymi.

E-mail autorki: k.chotkowska@gmail.com.

BIBLIOGRAFIA

- Ahnert, L. (2010). *Wieviel Mutter braucht ein Kind? Bindung-Bildung-Betreuung: öffentlich und privat*. Heidelberg: Spektrum, Akademischer Verlag.
- Albański, L. (2010). *Wybrane zagadnienia z patologii społecznej*. Jelenia Góra: Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze.
- Barabas, M. (2021). Parentyfikacja w rodzinach doświadczających przemocy. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 40(3), 219–233.
- Browne, K., Davies, K., Stratton, P. (1988). *Early prediction and prevention of child abuse*. Chichester: Wiley.
- Carnes, C. N. (2002). *Forensic evaluation of children when sexual abuse is suspected*. National Children's Advocacy Center.
- Chase N. D. (1999). Parentification. An overview of therapy, research and societal issues. W: N. D. Chase (red.), *Burdened Children. Theory, research and treatment of parentification*. Thousand Oaks, CA: Chase.
- Ciesielska, M. (2014). Rodzaje, formy i cykl przemocy w rodzinie. *Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy*, 12, 7–16.
- Cudak, S. (2011). Przemoc psychiczna wobec dziecka jako forma dysfunkcji emocjonalnej w rodzinie. *Pedagogika rodziny*, 1/2, 63–70.
- Cwynar, K., Bartoszak, M., Otręba, K. (2011). *Wymiary emocji. Wybrane zagadnienia*. Poznań – Opole: Wydawnictwo Scriptorium.
- Donovan, K. L., Brassard, M. R. (2011). Trajectories of maternal verbal aggression across the middle school years: Associations with negative view of self and social problems. *Child Abuse & Neglect*, 35(10), 814–830. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2011.06.001>.
- Dube, S. R., Anda, R. F., Felitti, V. J., Edwards, V. J., Williamson, D. F. (2002). Exposure to abuse, neglect, and household dysfunction among adults who witnessed intimate partner violence as children: implications for health and social services. *Violence and victims*, 17(1), 3–17.

- Dubowski, R. (2017). Oddalenie powództwa o rozwód jako środek ochrony dobra dziecka: pobożne życzenie czy rzeczywistość? W: J. Mazurkiewicz, P. Mysiak (red.), *Dobro pojemne jak krzywda. Prawna ochrona dziecka. Deklaracje a rzeczywistość*. Wrocław. Pobrane z: http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/79193/Dobro_pojemne_jak_krzywda_Prawna_ochrona_dziecka.pdf.
- Dyjakon, D. (2016). *Przemoc domowa. Czy można wybaczyć i być razem?* Warszawa: Difin.
- Dzierżanowski, J. (2010). Psychospołeczna sytuacja dziecka w małżeństwach rozwodzących się. W: D. Krok, P. Landwójtowicz (red.), *Rodzina w nurcie współczesnych przemian*. Opole: Studia interdyscyplinarne.
- Emery, R. E. (2006). *The truth about children and divorce: Dealing with the emotions so you and your children can thrive*. Nowy Jork, NY: Penguin.
- Engfer, A. (1983). *Cases and Consequences of Child Abuse*. Esztergom: Międzynarodowy Kongres Psychologów.
- Friborg, O., Hjemdal, O., Rosenvinge, J., Martinussen, M. (2003). A new rating scale for adult resilience: what are the central protective recourses behind healthy adjustment? *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 12(2), 65–76.
- Fundacja Dajemy Dzieciom Się. (2017). *Raport dzieci się liczą*. Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Się. Pobrane z: https://fdds.pl/_Resources/Persistent/e/d/9/e/ed9e604bde6479d99dcefb12244d1fa0bca5ac6c/Raport-Dzieci-si%20licz%2085-2017.pdf.
- Fundacja Dajemy Dzieciom Się. (2018). *Ogólnopolska diagnoza skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci. Raport z badań*. Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Się.
- Gajowy, M., Simon, W. (2002). Przemoc, zaniedbanie w dzieciństwie oraz straty ciąży ich wzajemne powiązania oraz psychologiczne konsekwencje tych powiązań. *Psychiatria Polska*, 6(36), 911–927.
- Grabowiec, A. (2011). *Samoocena dzieci krzywdzonych w rodzinie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Grajcarek, A. (2014). *Jak rozpoznać dziecko krzywdzone*. Kraków: Wydawnictwo Fundacji Ad Vocem.
- Helios, J., Jedlecka, W. (2017). *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*. Wrocław: Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Herman, J. L. (2004). *Przemoc, uraz psychiczny i powrót do równowagi*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Iwaniec, D. (2012). Emocjonalne krzywdzenie dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 11(2), 29–47.

- Kiełtyka, A., Ważny, A. (2015). *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie: komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Kiembłowski, P. (2002). Przemoc seksualna doznawana w okresie dzieciństwa i adolescencji-wyniki badania ankietowego młodzieży. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 1(1), 85–112.
- Kolankiewicz, M. (2012). Zaniedbywanie dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 2(39), 81–94.
- Kucharska, A. (2016). *Polskie prawo wobec przemocy w rodzinie. Próba analizy wybranych zagadnień*. Mnichowice: Exante Wydawnictwo Naukowe.
- Lis-Turlejska, M. (2008). Psychologiczne następstwa stresu traumatycznego. W: H. Sęk (red), *Psychologia kliniczna* (s. 120–133). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Luthar, S. S., Cicchetti, D., Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543–562.
- Maćkiewicz, J. (2012). Przemoc w wychowaniu jako antywartość. *Debata Edukacyjna*, 5, 40–46.
- Mazur, J. (2002). *Przemoc w rodzinie: teoria i rzeczywistość*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- McWhirter, J. J., McWhirter, B. T., McWhirter, A. M., McWhirter, E. H. (2001). *Zagrożona młodzież. Ujęcie kompleksowe dla pracowników poradni, nauczycieli, psychologów i pracowników socjalnych*. Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.
- Mellibruda, J. (1993). *Oblicza przemocy*. Warszawa: Wydawnictwo Remedium.
- Mellibruda, J. (2009). *Przeciwdziałanie przemocy domowej*. Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia PTP.
- Michałowska, E. (2013). Zniszczone dzieciństwo. Wykorzystywanie seksualne dziecka ze szczególnym uwzględnieniem jego konsekwencji w dorosłym życiu. *Normy, Dewiacje i Kontrola Społeczna*, 14, 252–278.
- Mikielewicz, M. (2018). Przemoc psychiczna w rodzinie – globalne wyzwanie zrównoważonego rozwoju. *Eunomia-Rozwój Zrównoważony-Sustainable Development*, 1(94), 169–176.
- Miller, A. (2006). *Bunt ciała*. Poznań: Media rodzina.
- Mozol-Jursza, M., Paszyńska, E., Osińska, A., Rajewski, A., Słopeń, A. (2014). Dzieci jako ofiary przemocy w rodzinie. *Dental Forum*, 2, 63–68.
- Niebieska Linia. (2022). *Rodzaje przemocy*. Pobrane z: <http://www.niebieskalinia.info/index.php/przemoc-w-rodzinie/8-rodzaj-przemocy>.

- Nowakowska, U., Dominiczak, A. (2013). *Stereotyp ponad prawem. Wymiar sprawiedliwości w sprawach o zabójstwo na tle przemocy w rodzinie*. Warszawa: Centrum Praw Kobiet. Pobrane z: <http://monitoring.cpk.org.pl/wp-content/uploads/2016/02/Stereotyp-ponad-prawem-raport.pdf>.
- Orłowska, M., Gościńiewicz, M., Pisarczyk, G. (2015). *Przemoc w rodzinie. Instytucjonalne formy pomocy*. Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”.
- Pańtak, P. (2021). Najważniejsze jest dobro dziecka, czyli władza rodzicielska przed i po rozwodzie. *Studia Pedagogiczne*, 31, 73–90.
- Plopa, M., Zamojska, J. (2021). Doświadczanie przemocy w dzieciństwie a nasilenie depresji w dorosłości. *Studia Elbląskie*, XXII, 537–550.
- Policja. (2021). Zamachy samobójcze od 2017 roku. Pobrane z: <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/zamachy-samobojcze/63803,Zamachy-samobojcze-od-2017-roku.html>.
- Policja. (2022). *Przemoc w rodzinie – dane za lata 2012–2021*. Pobrane z: <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/201373,Przemoc-w-rodzinie-dane-od-2012-roku.html>.
- Pospiszyl, I. (1998). *Przemoc w rodzinie*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Rostkowska, T., Borchet, J. (2016). Proces parentyfikacji w kontekście teorii systemowej. *Roczniki Pedagogiczne*, 8(44), 5–21.
- Roszkowska, M. (2007). Zespół dziecka potrząsanego (Shaken baby syndrome). *Dziecko Krzywdzone*, 6(2), 84–88.
- Sajkowska, M. (red.). (2004). *Wykorzystywanie seksualne dzieci – teoria, badania, praktyka*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.
- Schier, K. (2015). *Dorośle dzieci. Psychologiczna problematyka odwrócenia ról w rodzinie*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Seng, J. S., Sperlich, M., Low, L. K., Ronis, D. L., Muzik, M., Liberzon, I. (2013). Childhood abuse history, posttraumatic stress disorder, postpartum mental health and bonding: A prospective cohort study. *Journal of Midwifery & Women's Health*, 58(1), 57–68.
- Skrzypczyk, W. (2003). Przemoc emocjonalna wobec dzieci w rodzinach z problemem alkoholowym. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 2(3), 93–102.
- Słyk, J. (2015). Odbieranie dzieci rodzicom na podstawie art. 12a ustawy z 29.07.2005 o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. *Prawo w Działaniu*, 24, 263–326.
- Sobolewska, Z. (2000). *Odebrane dzieciństwo – psychologiczne problemy Dorosłych Dzieci Alkoholików*. Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia.

- Socha-Kołodziej, K. (1998). *Przemoc wobec dzieci jako zjawisko społeczne i problem wychowawczy*. Częstochowa: Terenowy Komitet Ochrony Praw Dziecka w Częstochowie.
- Sochocka, L., Komenda-Kołecka, J. (2014). Zaniedbanie – (nie)świadomą formą przemocy wobec dziecka. *Medycyna Środowiskowa – Environmental Medicine*, 1(17), 83–89.
- Stadelmann, S., Perren, S., Groeben, M., Von Klitzing, K. A. I. (2010). Parental separation and children's behavioral/emotional problems: The impact of parental representations and family conflict. *Family process*, 49(1), 92–108.
- Strzelczyk, D. (2017). Dziecko ofiarą przemocy domowej–konsekwencje zjawiska. *Pedagogika Rodziny*, 7(1), 41–53.
- Sztander, W. (1993). *Rodzina z problemem alkoholowym*. Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia.
- Widera-Wysoczańska, A. (2010). *Mechanizmy przemocy w rodzinie*. Warszawa: Difin.
- Widziak, R., Wojtal, M. (2013). Psychologiczne następstwa przemocy wobec dziecka w rodzinie. W: M. Wojtal, D. Żurawicka (red.), *Wybrane aspekty opieki pielęgniarskiej i położniczej w różnych specjalnościach medycyny. Tom 1.* (s. 133–143). Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski.
- Włodarczyk, J. (2017). Przemoc wobec dzieci. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 16(1), 192-213.
- Wójcik, S. (2013). Przemoc w rodzinie, zaniedbanie, wiktyfikacja pośrednia. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 12(3), 40–62.
- Wojtal, M., Orawczak, E. (2005). Problem dziecka maltretowanego w rodzinie. W: A. Steciwko, I. Pirogowicz (red.), *Dziecko i jego środowisko. Prawa dziecka – dziecko krzywdzone* (s. 12–16). Wrocław: Wydawnictwo Continuo.
- Wolak, J., Finkelhor, D. (1998). Children Exposed to Partner Violence. W: J. L. Jasinski, L. M. Williamis (red.), *Partner Violence: A Comprehensive Review of 20 Years of Research* (s. 73–112). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Wróbel, K. (2020). Język jako narzędzie przemocy psychicznej. *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 42(2), 433–444.
- Wrona, G. (2017). *Konflikt a przemoc. Zastosowanie art. 207 KK w przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*. Warszawa: Kancelaria Adwokacka Grzegorz Wrona.
- Wrońska, A. (2007). Zaburzenia osobowości typu borderline (zaburzenia z pogranicza) epidemiologia, etiologia, leczenie. *Psychiatria w Praktyce Ogólnolekarskiej*, 7(4), 161–169.

AKTY PRAWNE

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.).

Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991 Nr 120 poz. 526).

EXPERIENCING VIOLENCE IN CHILDHOOD – EFFECTS IN ADULT LIFE

The aim of the article is to show the effects of experiencing domestic violence in childhood on adult life. The article is theoretical and presents an analysis of the results of available research in this area. The effects of physical, mental, sexual and physical violence and neglect experienced in adulthood are presented. People experiencing these types of abuse in childhood in adulthood may experience problems in the sphere of emotions, interpersonal contacts, behavior, physical and mental health, personality, and they are more often patients in psychiatric hospitals. The result of child abuse may be personality disorders, anxiety, and neurosis. The effects of physical violence can be guilt, lowered self-esteem, problems with adaptive functioning in society. It is in childhood that the behaviour patterns that adults apply are formed. It is therefore all the more important to protect children in this particular period of life and to provide them with the best conditions for development.

KEYWORDS

VIOLENCE, VIOLENCE AGAINST CHILDREN, CONSEQUENCES OF VIOLENCE

Cytowanie:

Chotkowska, K. (2022). Doświadczanie przemocy w dzieciństwie – skutki w życiu dorosłym. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 21(1), 57–76.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa–Użycie niekomercyjne–Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI
www.ms.gov.pl

FUNDUSZ
SPRAWIEDLIWOŚCI

Sfinansowano ze środków – Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości